

A MARXI SZEMÉLYISÉGELEMÉLET ÉS A NEVELÉS

A marxizmus ereje és térhódítása mutatkozik meg abban, hogy elhallgatása, letagadása, nyílt elvetése helyébe a polgári ideológusok körében is egyre gyakrabban a marxizmus „kiegészítésének” igénye lép. A többi között freudista, egzisztencialista és szociálpszichológiai elméletek képviselői vállalkoznak arra, hogy megalkossák a marxizmus állítólag hiányzó személyiségelméletét. A marxizmushoz sok tekintetben közeledni látszó SARTRE¹ például azt vallja, hogy jóllehet a történelem menetének egyetlen elfogadható magyarázó elve a történelmi materializmus, az egyénekről, a személyiségről viszont a marxizmusnak nincs mondanivalója.

Valójában azonban a történelmi materializmusnak elválaszthatatlan alkotórésze az ún. személyiségelmélet is, mert nem lehet meggyőző a válasz arra a kérdésre, hogy *mely* tényezők határozzák meg az egyének társadalmi tevékenységét, ha nem kapunk választ arra is, hogy *hogyan* valósul meg a személyiség társadalmi-gazdasági determinációja.

A „*hogyan*” kérdése ezért — mint arra híres levelében ENGELS rámutatott² — általában is igen fontos kérdés; különösen lényeges azonban a neveléstudomány számára, amelynek sajátos tárgyához tartozik, hogy a „gazdasági oldal”, az életfeltételek, tehát a *tartalom* milyen mechanizmus révén, milyen *formában* érvényesül az egyének életében és ennek megfelelően *hogyan* befolyásolható ez a folyamat. A marxista nevelésfilozófia alapvető feladata tehát, hogy teljes világossággal bemutassa a marxizmus személyiségelméletét, amelyet tovább lehet és kell is építeni, de amelyet fő vonásaiban már a marxizmus klaszikusai kidolgoztak.

¹ JEAN-PAUL SARTRE: Marxizmus und Existentialismus. Versuch einer Methodik, Rohwolt

² ENGELS (1893-ban) MEHRINGHEZ írt levelében olvashatjuk: „Máskülönben csak egy pont hiányzik, ezt azonban rendszerint Marx és én sem hangsúlyoztuk eléggé munkáinkban és e tekintetben mindnyájunkat egyformán terhel a felelősség. Ugyanis mindnyájan elsősorban azt tartottuk — s azt is *kell*t tartanunk — a legfontosabbnak, hogy a politikai, jogi és egyéb ideológiai fogalmakat és az általuk közvetített cselekedeteket *levezessük* az alapvető gazdasági tényekből. Így aztán a kérdések tartalmi oldala kedvéért elhanyagoltuk a formai oldalt: *hogyan* és mi módon jönnek létre ezek a fogalmak stb. Ez azután szívesen megragadott alkalmat nyújtott a félreértésekre ellenfeleinknél. . . .” Ugyanezt a gondolatot ENGELS másutt is kiemelte: „Nekünk az ellenfelekkel szemben az általuk tagadott fő elvet kellett hangsúlyoznunk és ily körülmények közt nem mindig volt rá időnk, helyünk és alkalmunk, hogy a többi, a kölcsönhatásban résztvevő mozzanatot kellően méltassuk. Mihelyt azonban valamely történelmi korszakot írtunk le, vagyis az elméletet a gyakorlatban alkalmaztuk, megváltozott a dolog és akkor nem volt lehetséges tévedés.” (MARX—ENGELS: Válogatott Művek. Kossuth, 1963. II. köt., 485. ill. 479. l.) — Az idézetek *kurzívált* kiemelései eredetiek, a ritkítottak mindenütt az én kiemeléseim. H. Gy.

A személyiség és az emberi lényeg*

Amióta a „kölcsonhatásban résztvevő mozzanatok” közül a személyiség problémája a marxista filozófiában jobban előtérbe került, gyakran találkozunk ilyesfajta megállapításokkal: „Marx úgy határozta meg az emberi személyiséget, miht a társadalmi viszonyok összességét” (Göncsarov). Az ilyen megállapítások azonban nem pontosan idézik Marxot és ezzel önkéntelenül is megmésítják szavainak eredeti értelmét. Mint ismeretes, Marx a Feuerbach-tézisekben nem a személyiségről, nem az egyes egyén erkölcsi és pszichikus arculatáról szól, hanem az emberi lényegről, az emberiségről. Márpedig Marx nemcsak hogy nem azonosítja ezt a két fogalmat, de egyik alapmondolata, hogy az osztálytársadalmakban az emberi lényeg fejlődése és az egyes személyiség kibontakozása nem párhuzamosan halad, ellenkezőleg „az ember egyéni érzelmi létezése és emberi nem létezése közti konfliktus”, az „egyéni élet és az emberi nem élete” közti „dualizmus” nyilvánul meg abban, hogy a társadalmi viszonyok összességének, vagyis az „emberi lényeknek” szakadatlan fejlődése az osztálytársadalmakban az emberek zömének rovására történik.

Marx nem tekinti a személyiséget csupán perszifikált gazdasági kategóriának, ellenkezőleg, a „nyers kommunizmusnak éppen azt veti szemére, hogy az mindenütt tagadja az ember személyiségét” és ezért csupán „következetes kifejezése a magántulajdonnak, amely ez a tagadás”. Marx maga annyira nagy jelentőséget tulajdonított a személyiségnek, a személyiség érvényre jutásának, hogy a proletárforradalom történelmi feladatát látta „az egyes egyén felszabadításában”, „az egyének *mint egyének*” egyesülésében, mely „az egyének ellenőrzése alá helyezi szabad fejlődésük és mozgásuk feltételeit”. A proletároknak „meg kell dönteniök az államot, hogy személyiségeket érvényre juttathassák”.

A személyiség marxi felfogásának vizsgálatakor nemcsak azért nem érthetjük be a fentebb említett (Göncsarov stb. féle) meghatározással, mert nincs jogunk korrigálni Marx szavait, személyiséget olvasni ott, ahol ő az emberi lényegről ír, hanem mert ha csakis ennél a meghatározásnál maradunk, mechanisztikus irányba tolódhat a személyiség társadalmi meghatározottságának értelmezése.

A szabad tudatos élettevékenység mint az ember lényege

„Teljes” igazságot egy dologról ugyan egyetlen definíció sem tartalmazhat, a definíciók — ENGELS szavaival — csak „köznapi használatra” valók, hiszen „az egyetlen reális definíció magának a dolognak a kifejtése, ez pedig már nem definíció.”¹ De „köznapi használatra” is törekednünk kell olyan definíciót választani, amely nem megnehezíti, hanem megkönnyíti „a dolognak a kifejtését”. Az az elterjedt meghatározás, amely a személyiséget „a társadalmi viszonyok összességéeként” jellemzi, erre úgy látszik kevésbé alkalmas: az a veszélye, hogy kifejtésekor vagy nem lépünk túl a személyiség általános társadalmi determináltságának nagyon fontos, alapvető, de mégiscsak túl általános igazságán; vagy pedig a két tényező konvergenciájának elmélete, illetve a mechanisztikus környezetfelfogás irányába terelődik a definíció értelmezése.

Ezért termékenyebbnek, célszerűbbnek mutatkozik a *személyiség* marxi felfogásának vizsgálatában az *emberi lényeknek* egy másik marxi meghatározásához folyamodni. Ez a meghatározás természetesen nem mond ellent a tézisekben szereplőnek, annak csupán egy másik oldala, de az *egy* ember lényegére is közvetlenebbül vonatkoztatható, sőt: e vonatkoztatásra MARXnál konkrét támpontokat is találhatunk.

Ez a meghatározás a Gazdasági-filozófiai kéziratokban így hangzik: „Az élettevékenység fajtájában rejlik egy species egész jellege, nembeli jellege, és a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli jellege.”² (Az „ember nembeli jellege” — fogalom itt azonos értelmű az „emberi lényeggel”. A következő bekez-

* Terjedelmi okokból a fejezetet csak kivonatossan közölhetjük.

¹ ME 20. 670

² G. 50.

désben az ember élettevékenységét MARX is expressis verbis az ember *lényegeként* említi.)

Az ember lényege tehát — mind az emberiség egésze, mind pedig (amint azt MARXnak a munkás „lényegéről” mondott s alább idézett szavai mutatják) az egyes ember vonatkozásában — az ember „szabad tudatos élettevékenysége”. Minden élet tevékenység, de a tevékenységnek egy meghatározott formája — a termelő tevékenység — minden más tevékenységnek, az emberi létezésnek, „minden történelemnek olyan alapfeltétele, amelyet még ma is, mint évezredekkel ezelőtt, naponként és óránként teljesíteni kell, hogy az ember egyáltalán életben maradhasson”.³ Ez az alapeszme, a történelmi materializmusnak az a sokszor hangoztatott kiinduló tétele, amelynek felismerése FEUERBACHnál hiányzott, „ezért az emberi lényeg nála csak mint az ‚emberi nem’, mint belső, néma, a sok egyént pusztán természetileg összekapcsoló általánosság fogható fel.”⁴ MARX viszont már a Gazdasági-filozófiai kéziratokban kifejti, hogy az *emberiség* lényege, legfőbb életmegnyilvánulása az egyetemes termelő tevékenység, s „a tárgyi világ megmunkálásában” bizonyul „az ember valóban nembeli lénynek.”⁵ Az „emberi nemnek” ez a marxi meghatározása is tartalmazza tehát a *természeti és társadalmi egységének* felismerését: a kérdés *feltevése* az emberi nem lényegét illetően FEUERBACHhoz kapcsolódik, de a kérdés *megválaszolásában* már a történelmi materializmus körvonalazódik.

Az emberi lényeg mint az emberiség lényege és az egyes ember lényege közt az osztálytársadalmakban jellemző és mindjobban mélyülő hasadás legpregnánsabban azonban éppen a közvetlen termelő tevékenységben, a munka elidegenülésében mutatkozik meg. A munka elidegenülése következtében „a munka a munkás számára *külsőleges*, azaz nem tartozik l é n y e g é h e z . . . munkájában nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalanul érzi magát, nem fejt ki s z a b a d f i z i k a i é s s z e l l e m i e n e r g i á t . . . munkája ennél fogva nem önkéntes, hanem kényszerű, *kényszermunka*. Ezért nem szükséglet kielégítése, hanem csak eszköz a rajta kívül levő szükségletek kielégítésére . . . a munkás tevékenysége nem az ő ö n t e v é k e n y s é g e.”⁶

A kapitalizmusban, ahol az önelidegenülés a legerősebben kifejlődött, a munkás „társadalmi minősége” szerint termelő ugyan, de ez a társadalmi minőség „ellentmondásban van személyiségével.”⁷ Az emberiség lényege a (tág értelemben vett) termelő tevékenysége, de az egyes ember, a munkás számára az ő egyéni emberi lényege nem okvetlenül a munkában nyilatkozik meg: „csak a munkán kívül érzi magát magánál levőnek.”⁸ Az egyes embernek lényege, amiben személyisége megmutatkozik, az ő egyedi „s z a b a d t u d a t o s t e v é k e n y s é g e”, „*belső szükségszerű* szükség által” irányított tevékenysége: öntevékenysége. Olyan tevékenység tehát, melyet csak belső, „egyéniiségéhez tartozó” feltételezett-ség szab meg, s az egyén számára „*külsőleges*”, „*külső idegen*” feltételek határolásnak is, de — látszólag — egyáltalán nem határoznak meg.

Az egyes ember öntevékenységének és az emberiség nembeli tevékenységének ezt a szembeállítódását — az *egyes ember lényege és az emberiség lényege közti hasadást* —, amelynek objektív társadalmi alapja az osztálykülönbségekben van, éppen az emberi élettevékenység nembeli jellemzője teszi lehetővé, az ti.,

³ ME 3. 29.

⁴ ME 3. 9.

⁵ G 50.

⁶ G 48.

⁷ ME 3.

⁸ G 48

hogyan az ember élettevékenysége „szabad tudatos” tevékenység, hogy az állattól eltérően — amely *közvetlenül* egy az élettevékenységével és nem különbözteti meg magát tőle — „az ember magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi.”⁹ Ezáltal válhat az egyes ember tevékenysége öntevékenységgé. Az öntevékenység fogalmában ugyanis már benne foglaltatik az ember pozitív *viszonya* a tevékenységhez, márpedig „ahol viszony létezik, ott az számomra létezik, az állat nem *viszonyul* semmihez és egyáltalában nem viszonyul.”¹⁰

Tevékenység és öntevékenység

Az emberiség fejlődésének kezdetén a társadalom tevékenysége — amely minden lehetséges öntevékenységnek is foglalata — az anyagi élet termelésének alacsony színvonalára következtében csakis az anyagi életre korlátozódott. A termelőerők fejlődésével a munkamegosztás kialakulása és elmélyülése az eredetileg mindenki számára közös, egynemű, általános tevékenységet különös tevékenységekre bontotta. Ezzel vált lehetővé *tevékenység és öntevékenység elkülönülése*, kezdeti természetes egybeesésük, primitív azonosságuk megbomlása.

A különös tevékenységek egyes fajtái egy-egy társadalmi csoportnak, osztálynak kirekesztőleges jogává vagy kötelességévé váltak. A munka megosztásával anyagi és szellemi munka, „tevékenység és gondolkodás, vagyis gondolatlan tevékenység és tétlen gondolat”, sőt „élvezet és munka, termelés és fogyasztás” más-más egyéneknek jut; a többség legfontosabb tevékenysége kényszerjellegű, öntevékenysége mellékes területre, az ember életének időben is csak kisebb részére szorul vissza. Az öntevékenységnek az anyagi élet termelésétől, a társadalomtól való elválása az egyén kiüresedését, „absztrakttá” válását és ezzel együtt emberi kapcsolatainak elszegényesedését is eredményezi (s valójában ebben van az igazi kiüresedés). Az ember öntevékeny (magán-) kapcsolatai, vonatkozásai, amelyekben nem mint „osztályegyen”, nem mint termelő egyén, hanem mint „személyes egyén” vesz részt, általában perifériális öntevékenységre szorítkoznak. Így tölti be a munka kényszer-tevékenység jellege által támasztott űrt a sport (nem mint tevékenység, hanem mint látványosság), a művészet (nem mint aktív művészi alkotás, hanem mint passzív „műélvezet”, mint attrakció), a különböző hobbyk stb., amelyek a társadalom tevékenysége szempontjából közömbösek, véletlenek. Az egyén szempontjából tehát véletlenként; közömbösként jelenik meg a társadalom tevékenysége, a társadalom szempontjából pedig az egyén öntevékenysége, mely azért nem valódi emberi öntevékenység a szó eredeti értelmében, nem jelenti a személyiség valóságos gazdagítását, érvényre jutását.¹ Az elidegenülés elhatalmasodásával az emberiség többségének csak az öntevékenység „alárendelt fajtája”², „korlátozott”, „negatív”³ (az emberiség lényegét jelentő életmegnyilvánulásoktól távol eső) öntevékenység kínálkozik lehetőségül.

Vagy esetleg az öntevékenység látszata, illúziója. Ilyen illuzórikus öntevékenységgként említi MARX a középkori kézműves munkáját, a munka egy különös, korlátolt fajtájában való korlátolt feloldódást: „... e középkori kézművest még érdekli a maga speciális munkája és az, hogy abban ügyességre tegyen

⁹ G 50.

¹⁰ ME 3. 31.

¹ ME 3. 66.

² ME 3. 71.

³ ME 3. 71.

szert, és ez az érdeklődés bizonyos k o r l á t o l t művészi érzékké fokozódhatott. De ugyancsak ezért minden középkorikézműves egészen fel is oldódott a maga munkájában, m e g h i t t s z o l g a s á g i v i s z o n y b a került vele és sokkal inkább be volt alá sorolva, mint a modern munkás, akinek számára k ö z ö m b ö s a m u n k á j a.”⁴ Ez a munkában való feloldódás MARX szemében az öntevékenységek kétes, csalóka formája. Az újkori proletár számára azonban még ez a korlátozott, látszat öntevékenység is lehetetlenné vált. „Egyetlen korábbi időszakban sem öltötték a termelőerők az egyének *mint* egyének számára ezt a k ö z ö m b ö s alakot, fiert érintkezésük maga még korlátolt volt. A másik oldalon e termelőerőkkel szemben áll az egyének többsége, akiktől ezek az erők el vannak szakítva, és akik ezért m i n d e n v a l ó s á g o s é l e t t a r t a l o m t ó l m e g f o s z t v a e l v o n t e g y é n e k k é váltak, de akik ezáltal kerültek csak abba a helyzetbe, hogy mint egyének egymással összeköttetésbe lépjenek. Az egyetlen összefüggés, amelyben a termelőerőkkel és saját létezésükkel még állnak, a munka elvesztette náluk az öntevékenység minden l á t s z a t á t és csak úgy tartja fenn életüket, hogy elnyomoritja azt.”⁵

Amikor MARX megállapítja, hogy a kapitalista társadalom elvont egyénekké szegényíti a munkásokat, nem eszményíti és nem sirja vissza romantikus utópista módján a kézműves, „k o r l á t o l t” konkrétságát. A munka iránti közömbösség szegényíti, de történelmileg szükségszerű lépés és előrelépés a munkában való korlátolt feloldódáshoz képest. Az anyagi élet létrehozása korábban csakis „az egyének korlátoltsága miatt” számíthatott még az öntevékenység egy — alárendelt — nemének. A termelőerők újkori korlátlan kifejlődése azonban megteremti az előfeltételeket az egyéniség korlátlan kiteljesedéséhez. Az egyéneket világméretekben objektív kapcsolatba hozza a többi egyénnel, a termelésben megvalósuló minden oldalú függés által. Igaz, ezek a kapcsolatok az egyén mint egyén számára közömbös, külsőleges, csak dologi jellegű kényszerkapcsolatok mindaddig, amíg a munka ismét öntevékenységgé nem válik. De „ezt a dologi összefüggést minden bizonyonnyal előnyben kell részesítenünk az összefüggéstelenséggel, vagy a szűkös természeti, uralmi és szolgasági (viszonyokra) alapozott helyi összefüggéssel szemben. Az is biztos, hogy az egyének n e m r e n d e l h e t i k m a g u k a l á t á r s a d a l m i ö s s z e f ü g g é s e i k e t, m i l l ő t t e z e k e t m e g t e r e m t e t t é k v o l n a . . .”⁶

Az egyének életének kiüresedése tehát — látszólag paradox módon — történelmi szempontból egyéniségük kifejlődésének és jogaiba lépésének is előfeltétele. A munka iránti közömbösség kifejlődése szükségszerű fejlődési fok abban a történelmi folyamatban, amely a munka öntevékenységgé válásához vezet. Hiszen amíg „a munka a fő dolog, az egyének *fölötti* hatalom”,⁷ amíg a magántulajdon az egyént a tevékenység egy meghatározott fajtájához, a kényszertevékenységgé vált munkához köti, ezzel megfosztja az embert attól a lehetőségtől, is, hogy a munkában igazi és legfontosabb öntevékenységre találjon. Csak a magántulajdon által az emberekre kényszerített munkamegosztásnak megszüntetése, a termelőerők kollektív elsajátítása, a munkának mint kényszertevékenységek megszüntetése avathatja a munkát társadalmi méretekben is öntevékenységgé. „Csak ezen a fokon esik egybe az öntevékenység az anyagi étellel, ami megfelel az egyének t e l j e s e g y é n e k k é v a l ó k i f e j l ö d é s é n e k é s

⁴ ME 3. 52—53.

⁵ ME 3. 71.

⁶ KARL MARX: Grundrisse . . . 81. l.

⁷ ME 3. 50.

minden természetadta jelleg levetkezésének; és ekkor felel meg egymásnak a munka átváltozása öntevékenységgé és az eddigi feltételektől megszabott érintkezés átváltozása az egyének mint olyanok érintkezésévé.”⁸ A mindenoldalú függés ekkor szabad összefüggéssé válik s ebben az egyén elnyeri igazi konkrét gazdagságát.

A személyiség kifejlődését — mint láttuk — MARX mindenütt a *tevékenység* tükrében vizsgálja. Ha a korábbi, mechanisztikus materializmus még nem ismerte fel a gyakorlati oldal, a tevékenység szerepét, s a tevékeny oldal kifejtését az idealizmusra hagyta, a marxi materializmus már méltó helyére emelte gondolatrendszerében a tevékenységet, a tettet mint az emberi élet alapját, és ezért a legfőbb etikai értékek hordozóját. „Mi más az élet, mint tevékenység”⁹ — mondja az ifjú MARX, ugyanúgy a tevékenység elsődlegességét hirdetve, mint a szállóigévé vált goethei szavak: „Kezdetben volt a tett!”

A tett, a tevékenység fontosságának általános hangsúlyozásánál azonban a marxi szemlélet ismét mélyebb, gazdagabb azáltal, hogy az egyén tevékenységét a társadalom tevékenységének részeként és valóságos anyagi — tehát anyagi feltételek által megszabott — tevékenységként vizsgálja.

A társadalom tevékenysége, amelybe valamilyen formában illeszkedik és amelytől objektíve függ az egyén tevékenysége, elsősorban a társadalom önfenntartására, az anyagi élet termelésére irányul. Az anyagi élet termelésétől függ, és közvetve azt *is* szolgálja az emberiség minden más tevékenysége. A társadalom e tevékenysége szabja meg az egyes ember tevékenységének és *öntevékenysége*nek lehetőségét.

Az emberi tevékenységnek tehát *objektív feltételei* vannak. Az osztálytársadalmakban a tevékenység feltételezettsége kettős: egy általános, mindenki számára érvényes, de közvetve érvényesülő feltételezettség (a társadalom anyagi fejlettsége) és egy különös feltételezettség (az osztályhelyzet), melyen keresztül az azonos osztályhelyzetű egyének számára az általános feltételezettség közvetlenül megjelenik. (Az általános feltételezettség és a különös osztályfeltételezettség különválásában, sőt szembekerülésében is az emberi lényeg már említett meghasonlása nyilatkozik meg.) Magától értetődő, hogy az emberi tevékenység objektív feltételezettségéhez tartozik még a természeti feltételezettség is, amelyet azonban a társadalmi feltételezettség formál.

Az emberi tevékenység objektív feltételei, objektív korlátai nagyon is valóságos, „nagyon is empirikus béklyók és korlátok”,¹⁰ amit azonnal megérez, aki megpróbálna áthágni rajtuk. Mégis, ezen az objektív feltételezettségen belül a szubjektív mozzanatoknak is szerep jut. Hogy az előbbi példánál maradjunk, noha az objektív végeredmény ugyanaz lehet, szubjektíve lényegesen más például, ha az egyén ezeken az objektív korlátokon meg sem próbál túllépni, mert jól érzi magát köztük. Másrészt az objektív feltételeknek nemcsak negatív, korlátozó hatalmuk van, hanem általában igen tág határok közt sokféle tevékenységhez lehetőséget is biztosítanak, s a szubjektív mozzanatok közé tartozik, hogy az egyén él-e a lehetőségeivel, s mely lehetőségeivel él. A személyiség nagyon fontos jellemzője, hogy a külső feltételek által rákényszerített tevékenységet természetesen érzi-e avagy véletlenül nyűgnek, szívesen avagy lázadozva végzi-e tevékenységét. Mindez tág teret enged a *szubjektív* feltételezettség, a személyiség érvényesülésének.

⁸ ME 3. 72.

⁹ G. 48.

¹⁰ ME. 3. 32.

A tevékenység objektív és szubjektív feltételezettségének egysége

A marxi történelemfelfogásnak — és a személyiség marxi felfogásának — legfontosabb vonása az *objektív és szubjektív dialektikus egységének* felismerése. A korábbi materializmus a valóságot csak „*az objektum vagy a szemlélet formájában fogja fel*”, nem pedig mint tevékenységet, gyakorlatot, „*nem s z u b j e k t í v a n.*”¹

A marxi dialektikus történelemszemlélet, amely szerint az objektív és szubjektív kölcsönhatásában az objektív a meghatározó, az átfogó mozzanat, nem feledkezik meg arról sem, hogy az objektív a szubjektív közvetítésével realizálódik. Ezért objektív és szubjektív különválasztása és szembeállítása a marxizmus számára csak viszonylagos lehet, csak az objektív elsődlegességének szempontjából történhet. „*Gondolkodás és lét tehát megkülönböztettek ugyan, de egyszersmind egységben vannak egymással*”² — olvashatjuk a Gazdasági-filozófiai kéziratokban.

Filozófiai jegyzeteiben LENIN is kiemeli ezt a gondolatot, HEGELT kommentálva: „*Nem-csak a Wesen, hanem a Schein is objektív. A szubjektív és az objektív között van a különbség. DE ENNEK IS MEGVANNAK A HATÁRAI.*”³ Ugyanez a dialektikus felfogás érvényesül LENIN-nél a tudatosság kérdésében is. A *Mi a teendő?*-ben LENIN a spontaneitással szemben a munkásmozgalom tudatosságáért harcol — ami a szubjektív elem fontosságára vall —, a tudatos és a spontán között mégsem húz merev határokat: „*az 'öszönös elem' lényegében nem más, mint a tudatosság kezdeti formája.*”⁴

Az objektív és szubjektív egysége a személyiség vonatkozásában abban nyilvánul meg, hogy a *tevékenység* objektív (külső) feltételezettsége szubjektív *belső* feltételezettséggé válik. A személyiséget, az egyes embert ezért mindeneke-lőtt tevékenységével, tevékenységének *rendszerével* jellemezhetjük, azon belül is elsősorban azzal, hogy tevékenységéből mi vált *öntevékenységgé*. Vagyis, hogy mi alkotja „*belső világát*”, az „*egyéniségéhez tartozó feltételezettségét*” és ez milyen viszonyban van a külsőleges feltételekkel.

MARX éppúgy, mint a természeti és a társadalmi között, *a tevékenység* *belső* és *külső feltételei között sem ismer el merev, abszolút érvényű választalat*. Nincs a feltételeknek olyan köre, amelyre — hacsak a marxi dialektikához nem akarunk hűtlenné válni — rámondhatnánk, hogy ezek mindenkor és csakis külsőleges feltételek, mint ahogy abszolút értelemben csakis *belső feltételek* sincsenek. A külső és *belső feltételeket megkülönböztető, egyáltalán nem merev határvonal* nem „*a társadalmi szféra*” és „*a biológiai szféra*” közt húzódik, mint azt a két tényező konvergenciájának elmélete állítja.⁵ A személyiség részévé, vagyis (*ön-*) tevékenységének *belső feltételezettségévé* a „*társadalmi és a biológiai szférába*” tartozó tényezők *egyaránt* válhatnak.

¹ ME 3. 7.

² G 71.

³ LENIN: Filozófiai füzetek, Bp. 1954. 74. l.

⁴ LENIN Művei, 5. köt. Bp. 1953. 386. l.

⁵ Ezt fejtegeti a tehetséggel kapcsolatban GÜNTHER ÖHLHOF tanulmánya is, mely szerint „*a, belül' és a, kívül' aspektusa nem merev; nem abszolút ellentétek, hanem inkább mint kölcsönhatás egymásra vonatkoztatottak*”. Tehetség és különleges képzés. (A pedagógia időserű kérdései külföldön).

A „biológiai szférába” tartozó belső feltételek kétségkívül állandóbb jellegűnek látszanak a társadalmi feltételeknél, és ezért inkább tűnnek egyszersmindenkorra adott belső feltételeknek. Holott ez sem történelmi szempontból, sem az egyes egyén szempontjából nem helytálló. A biológiai tényezők változó történelmi jelentőségét jól szemlélteti például a Toldi-trilógia: a Toldi estéje annak a lovagvilágnak a leáldozását⁶ mutatja be, ahol a személyiség legfontosabb belső feltételeihez tartozott még egy olyan biológiai feltétel, mint a testi erő. S nem ez az egyetlen biológiai tényező, amely mint belső feltétel vesztett jelentőségéből; egyre inkább külsőleges lesz a személyiség szempontjából a faj, a bőr színe, sőt bizonyos társadalmi vonatkozásban a nem is. S nemcsak történelmileg, de az egyes ember szempontjából sem tekinthetők a biológiai adottságok a személyiség mindenkor szükségszerűen érvényesülő belső feltételeinek. ELKONYIN mutat rá, hogy testi fogyatékoságok (vagy előnyös adottságok) nem mindig válnak az ember és külvilág kölcsönhatását befolyásoló feltételekké: „... előfordulhat, és gyakran elő is fordul, hogy a szülők s a környezet nem törődik a fogyatékoságokkal, nem kelt a gyermekben fájdalmas érzéseket. Ilyenkor a személyiség más, néha pontosan az előbbivel ellenkező tulajdonságai fejlődnek ki. Tehát nem önmagában egyik vagy másik fizikai tulajdonság (fogyatékoság vagy előny) határozza meg a lelki fejlődést, a személyiség alakulását, hanem az, hogy ezek alapján a gyermeknek milyen konkrét kapcsolatai jönnek létre a környezetben élő felnőttekkel, mennyire érzi a gyermek saját fogyatékoságait vagy előnyös tulajdonságait, és az idők során ezek hogyan tudatosulnak benne.”⁷

A biológiai feltételezetség viszonylagossága a már kialakult személyiségre, a felnőtt emberre természetesen még inkább vonatkozik.

A külső feltételek és belső feltételek viszonya a személyiség szempontjából tehát *nem egyszerűen az, hogy a külső feltételek a belső feltételek közvetítésével hatnak.*

A személyiség nem egyszerűen befogadja a külső hatásokat, a személyiséget elsősorban nem a külső hatások befogadásának módja jellemzi, a személyiség nem valami merev optikai prizma, melyen csak áttörnek a külső hatások. Hiszen az ember mindenekelőtt „érzéki-emberi tevékenység” — tevékenység nélkül nincs élet sem —, noha az emberi *aktivitás* természetesen bizonyos feltételek által megszabott módon, „adott történelmi feltételeiken és viszonyaikon belül”⁸ nyilvánulhat meg. A *tevékenység feltételei* az egyén kedvére valók — személyiségéhez tartozók — is lehetnek, de a személyiség ellenére is érvényesülhetnek. A „külső” és a „belső” (MARX szóhasználatával: „külsőleges” és az „egyéniséghez tartozó”) feltételek megkülönböztetése az egyénnek a tevékenysége feltételeihez való *viszonyát* fejezi ki s ezért jellemzi a személyiséget. A külső feltételek a *személyiséget* annyiban határozzák meg, amennyiben azok az egyén tevékenységének *belső feltételezetségévé*, a személyiség részévé váltak.⁹ Ez a folyamat persze mindig együtt jár fordított irányú folyamattal is: a korábban az egyéniséghez tartozó, belső feltételezetségek külső feltételekké, a személyiség szempontjából külsőleges, kényszerjellegű korláttá, béklyóvá idegenülnek, s az e feltételek által meghatározott tevékenység már nem öntevékenység többé, hanem csak „látszata” annak, „*kényszerű tevékenység*”.

⁶ Vö. LUKÁCS GYÖRGY: Irodalom és demokrácia.

⁷ ELKONYIN: Gyermeklélektan, Bp. 1964. 14—15 l.

⁸ ME 3. 63.

⁹ A külső és belső feltételek fogalmát és egymáshoz való viszonyát a marxista pszichológiában többféleképp értelmezik. VIGOTSKIJ nyomán LEONTYEV és GALPERIN a pszichikus folyamatokat a külső gyakorlati tevékenység interiorizálódásából származtatják. RUBINSTEIN szerint viszont minden külső, gyakorlati tevékenység tartalmaz már pszichikus elemeket is, amelyek révén a tevékenység szabályozása történik. Ő is elismeri azonban, hogy a „belső feltételek” — vagyis az egyén pszichikus sajátságai —, amelyeken a külső behatások átszűrődnek, maguk is a korábbi kölcsönhatásoktól függően alakultak ki. MARX — mint a fentiekből látjuk — az „egyéniséghez tartozó”, illetve „külsőleges” „külső-idegen” fogalmával az egyénnek a tevékenysége („külső” és „belső”) *feltételeihez* való *viszonyát* jelölte. Interiorizálódáson ebben az összefüggésben a tevékenység feltételeihez való viszony *pozitíva* fordulását érthetjük.

Az osztálytársadalmakban az ember *egész* életét, *egész* tevékenységét — tehát nemcsak személyiségéből fakadó életmegnyilvánulásait, nemcsak *ön*tevékenységét — meghatározó legfontosabb *külső* feltételezettség: az osztályfeltételezettség. Az osztálytársadalmakban az osztályviszonyok határozzák meg az emberi kapcsolatok, emberi társulások *általános jellegét*. Az anyagi érdekek és anyagi lehetőségek „végső soron” megszabják az *egyes* emberek életútját is, az „élet-helyzet”, osztályhelyzet „kijelöli a személyiség fejlődését”¹⁰ — *de nem automatikusan és nem végzetszerűen*.

„Félreértések elkerülése végett” MARX külön is hangsúlyozza: „A tőkés és a földbirtokos alakját semmiképpen sem festem rózsás színben. De *személyekről* itt csak annyiban van szó, amennyiben gazdasági kategóriák megszemélyesítői, meghatározott osztályviszonyok és érdekek hordozói. Az én álláspontom, amely a társadalmi-gazdasági formák fejlődését természet tudományos folyamatoknak fogja fel, kevésbé, mint bármely más teheti felelőssé az egyes személyt oly viszonyokért, amelyeknek ő társadalmilag terméke, akármennyire följük emelkedhet is egy níl e g.”¹¹

Az egyén, a *személyiség* tehát nem azonos feltétlenül osztálymeghatározottságával. De azonosulhat vele, vagy följe emelkedhet: hogy milyen mértékben és milyen történelmi feltételek közt, azt mélyrehatóan vizsgálja a „Német ideológia”, és ezzel megvilágítja, hogyan hatnak az egyes ember személyiségére a külső feltételek, hogyan valósul meg a személyiség fejlődésében az objektív és szubjektív dialektikája.

A tevékenység külső és belső feltételezettségének történelmi fejlődése

A külső és belső feltételek egymásrahatásának dialektikája mindenekelőtt *történelmi*. E feltételeknek a történelemben megvalósuló dialektikáját a Német ideológia így írja le:

„E különböző feltételek, amelyek először az öntevékenység feltételeiként, később annak béklyóiként jelennek meg, az egész történelmi fejlődésben érintkezési formák összefüggő sorát alkotják, amelynek összefüggése abban áll, hogy a korábbi, béklyóvá vált érintkezési forma helyébe új, a fejlettebb termelőerőknek és ezzel az egyének haladott öntevékenységi módjának megfelelő érintkezési formát állítanak, amely a son tour megint béklyóvá válik és akkor másik lép helyébe.”¹¹

Vagyis *ugyanazon* tevékenység a történelmi fejlődésben előbb öntevékenységgént jelenik meg, majd kényszertevékenységgé válik (hogy később átadja helyét egy más öntevékenységgnek); a tevékenység *ugyanazon* feltételei előbb belső feltételek, majd átcsapnak ellentétükbe és külsőlegessé válnak (hogy ugyanakkor más feltételek legyenek belsőkké). Miért következik ez be? „... az élet anyagi összeütközéseinek kényszerítésére.”¹² Vagyis — a termelési erők és a termelési viszonyok vonatkozásában, tehát történelmi vonatkozásban — akkor, amikor a termelőerők és termelési viszonyok viszonylagos összhangja megbomlik. „Azok a feltételek, amelyek mellett az egyének addig érintkeznek egymással, amíg az ellentmondás még nem következett be, egy é n i s é g ü k h ö z t a r t o z ó

¹⁰ ME 3. 62.

¹¹ MARX: A tőke. Budapest, Szikra, 1949. 12. l.

¹ ME 3. 67.

² ME 3. 66.

feltételek, nem külsőlegesen számukra, olyan feltételek, amelyek mellett ezek a meghatározott viszonyok között létező, meghatározott egyének anyagi életüket és azt, ami ezzel összefügg, kizárólag termelhetik — tehát öntevékenységük feltételei és ez az öntevékenység termelőket.³ E sorokban benne van a belső és külső feltételek marxi dialektikájának materialista lényege, megértésének kulcsa. Belső feltételek ezek szerint a szubjektíve is *szükségszerű, egyedül lehetséges* („kizárólag” érvényesülő) feltételek, szemben a véletlennek tűnő, kényszerűnek érzett külső feltételekkel.

Ha a külső feltételek nem szükségszerű voltának, véletlenségének *lehetősége* még csak fel sem merülhet, ha azok kizárólagosnak tűnnek, ha az egyén más feltételeket reálisnak elképzelni sem tud, akkor a külső feltételeket belső feltételezettségének érzi, annak fogadja el. Az objektív feltételek közt a *szubjektív* mozzanat abban van, hogy megingathatatlan szükségszerű feltételnek vélhet valamit az egyén, ami nem az, s véletlen, idejétmúlt béklyónak tekinthet olyasmit, ami mélyen szükségszerű. Ezek a szubjektív nézetek az egyén tevékenységét is alakítják; a tevékenység *lehetőségének* felismerése gondolatnak és cselekvésnek szárnyakat adhat, avagy ellenkező esetben a cselekvésnek már gondolati megjelelésében szárnyát szegi.

A forradalmi egyéniség egyik legjellemzőbb vonása minden korban az, hogy a fennálló mögött meglátja vagy megérzi az elkövetkezőt, hogy a lehetőségek körét tudatában a végtelékig tágitja, tehát hogy (ADY szavaival) a „szent lehetetlenséget” kísérti meg (vagy ahogy MARX mondja), az „egek ostromolja”.

Ezért tanította LENIN, hogy a forradalmárnak „álmodozni kell!”⁴ A pillanatnyilag valószínűsághoz való földhözragadt igazodást, a lehetőségekhez való szolgai alkalmazkodást viszont LENIN (1903-ban) az orosz munkásmozgalom szerencsétlenségének bélyegezte. Amikor LENIN leleplezte az orosz munkásmozgalomban lábrakapott opportunistáknak elméleteket, nemcsak az opportunizmus társadalmi gyökereit mutatta ki, hanem pszichológiai természetét, belső logikáját is: ez pedig „a legkisebb ellenállás vonalának”⁵ követése. A forradalmár ezzel szemben nem a legkisebb ellenállást keresi, hanem az *adott korban lehetséges tevékenységrendszer* a legmesszebb *lehetőségéig* tágitja, sőt át is tör megdönthetetlennek hitt korlátokat.

Mindez mutatja, hogy a személyiség formálódása szempontjából milyen nagy jelentősége van a *lehetőségek* értékelésének, felismerésének, tehát a szubjektív mozzanatnak is. Ezért foglal el olyan fontos helyet a marxista személyiségelméletben a *távlatoknak, a tevékenység tervének* problémája, amelyre az alábbiakban még visszatérünk.

A külső és belső feltételezettség dialektikája a tevékenységben*

„A személyes egyén és véletlen egyén közötti különbség nem fogalmi megkülönböztetés, hanem történelmi tény” mondja Marx, amin azt érti, hogy „az élet anyagi összeütközéseinek kényszerítésére” minden kornak emberei más és más létfeltételeket tartanak természetesnek, elfogadhatónak, egyéniségükhöz tartozónak, illetve külsőséges kényszernek. Így a „személyes egyén” és „véletlen egyén” közti „megkülönböztetésnek különböző korokban különböző az értelme”. Egyes viszonylag harmonikus korokban a személyes egyén és az osztályegyen különbsége „el van fedve”, a kapitalizmusban azonban „a proletárok számára... saját életfeltételük, a munka és vele a mai társadalom valamennyi létezési feltétele véletlen valamivé vált... s az egyes proletár személyisége és reá erőszakolt életfeltétele — a munka — közötti ellentmondás az ő maga számára is kiütözik...”

Az a tény, hogy a belső feltételek külsővé válásának folyamata (és a megfelelő fordított irányú folyamat) történelmi méretekben több („tragikus” és „komikus”) fázisban játszódhat le,

³ ME 3. 67.

⁴ LENIN Művei 5. köt. Bp. 1953. 533. l.

⁵ Uo. 398. l.

* Terjedelmi okokból a fejezetet csak kivonatossan közölhetjük

együttal azt is jelenti, hogy egy adott korban sem egycsapásra és mindenkire kiterjedően zajlik le ez a folyamat: a személyiségek fejlődésében is „fáziseltolódásokat” figyelhetünk meg. (Vö. Marx sorait az „ancien régime” típusú és a Münzer-típusú tragédiáról.)

Érdekek és szükségletek*

A magartások sokféleségének magyarázatát a Német ideológia az érdekek sokféleségében keresi. Az érdekekben — mint a személyiség tevékenységének objektív mozgatóerejében — azonban szintén benne foglaltnak szubjektív mozzanatok is. Az érdekek hierarchiájában, a pillanatnyi és távolabbi érdekek értékelésében a szubjektív elemnek is szerepe van: hogyan lenne érthető különben a — látszólagos — egyéni érdekek semmibevétele, a távoli jövőért, mások jövőjéért vállalt áldozat?

Az érdekekben rejlő szubjektív mozzanatot — az érdeket szubjektív oldalról meghatározó — szükségletek alkotják. Szükséglet pedig nemcsak „anyag”i szükséglet lehet, hanem magasabbrendű erkölcsi szükséglet is: a másik ember szükséglete. A szükségletekben eszköz és cél, természeti és társadalmi, objektív és szubjektív dialektikus egysége valósul meg.

A személyiséget valóságos szükségletei is jellemzik. Valóságos szükséglet azonban nem az a szükséglet, amely birtoklásban, hanem csak az, amely tevékenységben realizálódik: az ember valóságos szükségletei is tevékenységének rendszerén mérhetők le és abban alakulnak.

A tudatos elem, a terv szerepe a tevékenységben

Amikor tehát a valóságos, a személyiséget jellemző szükségletnek csak azt mondjuk, ami tevékenységének rendszerében realizálódik, és megállapítjuk, hogy tevékenységben csak az a szükséglet realizálódhatik, amelynek objektív feltételei vagy legalábbis objektív lehetőségei a valóságban adva vannak, nem szabad az objektív valóságot merev, metafizikus módon szemlélnünk, úgy, ahogy az az ismert hegeli formula — „minden ami valóságos, ésszerű, és minden, ami ésszerű, valóságos” — sekélyes felfogásában kifejeződik. Az objektív feltételek mélyebb valósága ennek ellenkezője: „Csak ami nincs, annak van bokra, csak ami lesz, az a virág, ami van, széthull darabokra” (JÓZSEF ATTILA).

Ezért a szükségletek *objektív* feltételeiben is benne rejlik az a *szubjektív* mozzanat, hogy milyen mélyen látjuk a valóságot, mennyire helyesen látjuk az eljövendő lehetőségeket, vagy mennyire fogadjuk el megfellebbezhetetlenül valóságosnak az objektíve adott feltételeket. Az objektíve adott feltételekkel való szembefordulás szubjektíve valóságossá tehet olyan szükségleteket is, amelyek az adott objektív feltételek közt ténylegesen ugyan nem elégíthetők ki, de amelyek az objektív feltételek ellenében mégis befolyásolják az egyén élettevékenységét, személyiségét.

Az emberi tevékenységet mozgató szükségletek és érdekek alakulására mindig visszahat tehát az a szubjektív mozzanat — a gondolkodás —, amely a cselekvést „közvetíti”. A gondolkodás azáltal, hogy a tevékenység objektív feltételeinek belső összefüggéseibe is beleláthat, felismerheti a feltételek valóságos voltának viszonylagosságát is. „Az összefüggés megértésével összeomlik — még a gyakorlati összeomlás előtt — a fennálló állapotok örök szükségszerűségébe vetett minden elméleti hit.”¹ Az egyén így képes lesz arra, hogy tevékenységét ne a fennállóhoz, hanem az eljövendőhöz igazítsa, — a fennállóval szemben. Ami nem elrugaszkodás az objektív valóságtól, hanem ellenkezőleg, a valóság mélyebb megértéséről tanúskodik.

A valóság lényeges vonásainak felismerése persze nem pusztán intelligencia kérdése: az egyént élettapasztalatai és érdekei hozzásegíthetik vagy elzárhatják

* Terjedelmi okokból a fejezetet csak kivonatosan közölhetjük.

¹ MARX—ENGELS: Válogatott Művek. Bp. 1963. 2. köt. 438. l.

a valóság mélyebb megismerésétől. Kétségtelen viszont az is, hogy a tudományos megismerés osztályhelyzet és osztályérdek ellenében is hathat, s módosíthatja az egyén felfogását személyes érdekeiről is: bizonyíthatja ezt a többi között a tudományos szocializmust kialakító polgári értelmiség példája is.

A gondolkodás, a tudat személyiségformáló szerepéről a legszebb dokumentumok egyike GABRIEL PÉRINEK börtönben írt önéletrajza, melyet mártírhalálával is hitelesített:

„... A szenvedélyes tanulmányozás, a lázas gondolkodás útján értem el a Forradalomhoz. Szigorúan egyedül méneteltem majdnem az egész idő alatt és hogy biztosabban igyekezhessem, lemondásokba nyugodtam bele, szakításokat követtem el, és olyan erőfeszítéseket vittem végbe, amelyek kétségtelenül lelkesítőek, de gyakran fájdalmasak voltak.

Intellektuális eredetű csatlakozás ez, talán teljesen gondolati, de végeredményben a gyakorlat bebizonyította, hogy az ilyen csatlakozások nem alacsonyabb rendűek és nem kevésbé megbízhatóan hűségesek...”

A tudat a személyiség szempontjából mint a cselekvés indítéka, azaz *terve* — vagy a tevékenység rendszerét, cselekvések sorozatát tekintve — mint a cselekvést meghatározó *távlat* hat. Az emberi cselekvés nembeli sajátossága — mint láttuk — a tevékenység „szabad tudatos” volta, ami abban is megmutatkozik, hogy az emberi tevékenységet nem csak pillanatnyi szükségyszerűség hajtja, hanem távolabbi célok, távlatok is: „az állat csak a közvetlen fizikai szükséglet uralma alatt termel, míg az ember még a fizikai szükséglettől szabadon is termel és az attól való szabadságban termel igazán”² — írja MARX már a Gazdasági-filozófiai kéziratokban; a Tőkében pedig más oldalról még szemléletesebben világítja meg a terv és tevékenység viszonyát: „A munkafolyamat végén oly eredmény következik be, amely megkezdésekor a *munkás elképzelésében*, tehát *eszméileg* már megvolt. A munkás nemcsak egyszerűen *megváltoztatja* a természeti dolog formáját, hanem a természeti dologban *saját célját* is *megvalósítja*, amelynek *tudatában van*, amely törvényként meghatározza cselekvésének módját és amelynek alá kell rendelnie akaratát.”³

Az egyén tevékenységének rendszerét. — vagyis a személyiséget — szubjektíve meghatározó „terv” problematikája filozófiai szempontból az egzisztencializmus személyiségelméletével kapcsolatban került az utóbbi időkben előtérbe. SARTRE, mint ismeretes — arra vállalkozott, hogy a marxizmus állítólagos hiányosságát, a személyiség elméletének állítólagos hiányát az egzisztencializmus talajáról kipótolja.⁴

SARTRE „terv”-koncepciójához kapcsolódva részletesen foglalkozik e problémákkal GARAUDY. „Jogosan mondhatjuk, és sajnálatos, hogy ő maga nem mondja ki — írja SARTRE-ről a neves marxista filozófus —, hogy abban a mértékben fejlődött tovább koncepciója, és gazdagodott „terv” fogalma, amilyen mértékben magáévá tette azt, amit ezzel kapcsolatban a marxizmus tanít.”⁵ Ami SARTRE koncepciójában racionális magnak tekinthető, azt SARTRE csupán „feltétel nélkül átveszi a marxizmustól”, legfeljebb „más szavakkal fejezi ki”. Nem tud azonban kellő választ adni az egzisztencializmus arra a marxizmus által megoldott kérdésre, hogy „mi is a forrása ennek a „tervnek”,⁶ s ezért a döntő ponton misztifikálásra kényszerül.

Az egzisztencializmusról szóló tanulmányában LUKÁCS GYÖRGY is érinti azt a kérdést, hogy a marxizmusban hogyan vetődik fel a „terv” kategóriája. Emlékeztet rá, hogy LENIN szerint HEGEL ott jutott legközelebb a történelmi materializmushoz, ahol az emberi célkitűzés és a külvilág kölcsönhatásában látja az emberi fejlődés alapvető kérdését.⁷

A modern pszichológiának (és fiziológiának) az elmúlt években éppen ezen a téren igen fellendült kutató munkássága számos adalékot szolgáltat az emberi célkitűzés és a külvilág kölcsönhatásának pszichológiai természetéről.

² G. 50

³ MARX: A tőke, Bp. 1955, I. köt. 171: 1.

⁴ SARTRE i. m. 68

⁵ GARAUDY: Marxista humanizmus, Bp. 1959. 195. l.

⁶ Uo.

⁷ LUKÁCS GYÖRGY: A polgári filozófia válsága, Bp. 1957., 228. lap.

Elméleti szempontból a leggazdagabb e területen is RUBINSTEIN életműve, aki éppen a marxi filozófiai örökségből kiindulva, a tevékenység folyamatát állította a pszichikum vizsgálatának centrumába. Megállapította, hogy „minden pszichikus tevékenység az objektív valóság, a lét visszatükröződése és a viselkedés, a tevékenység regulációja.”⁸ A tudat regulatív működését RUBINSTEIN így jellemzi: „Az ember, mivel tudata van, előre láthatja, előre elképzelheti cselekedeteinek következményeit . . . a még nem realizálódott valóság determinálja azokat a cselekedeteket, amelyek révén realizálódnak.”⁹

A személyiség viselkedésének mechanizmusa azonban nem korlátozódik csak a tudati regulációra; a személyiség viselkedésébe belejátszik a tudattalan hatása is. A tudattalan természetéről és hatásmechanizmusáról a marxista pszichológia jól kidolgozott elmélettel rendelkezik, mely a nálunk kevésbé ismert, de a Szovjetunióban nagy tekintélynek örvendő grúz iskola, UZNADZE és tanítványai nevéhez fűződik. Aligha véletlen, hogy RUBINSTEINhez hasonlóan UZNADZE is hangsúlyozza: „a pszichológia mint tudomány kiindulópontjúl nem szolgálhatnak az egyes pszichikus folyamatok, hanem csakis a valóságban tevékenykedő individuumnak mint egésznek fogalmából indulhat ki, aki a valósággal kölcsönhatásba lépve kénytelen lesz az egyes pszichikus folyamatok „segítségéért folyamodni.”¹⁰ UZNADZE gazdag kísérleti anyaggal alátámasztott elmélete szerint a minden egyes pszichikus folyamatot átható és a személyiség egészét jellemző pszichikus sajátság a tudattalan „beállítottság”, ami viszont nem más, mint bizonyos előzetes felkészültség a tevékenység egymás után következő mozzanataira, azok hatására. Ezek szerint minden viselkedés végső soron a konkrét előzetes felkészültség realizálódása, a tevékenység várható eredményéhez való igazodás.

A jövő dimenziójának, a várhatóhoz való igazodás elvének napjaink szovjet idegélettana is nagy figyelmet szentel, N. A. BERNSTEIN, P. K. ANOHIN kutatásai¹¹ a viselkedés fiziológiai szintjén is követik a terv-mechanizmusok működését. BERNSTEIN kutatásai elsősorban a mozgások idegi szabályozásának — kibernetikai párhuzammal: programozásának — vizsgálatára irányulnak, és azt a hipotézist kívánják igazolni, hogy a mozgások szabályozása az előzetes „mozgási feladatokhoz” igazodik és „visszacsatolások rendszere” útján történik. ANOHIN ugyancsak a „valóság előzetes tükrözésének” idegi mechanizmusát kutatja, s a nyílt reflex-ív sémája helyébe a visszajelentést is magában foglaló reflexrendszer modelljét helyezi. A viselkedés önvezérlésének fiziológiai alapjaihoz már a pavlovi kísérletek is értékes adatokat nyújtottak (a „megerősítés” mozzanata), de PAVLOV kutatásaiban még szükségképpen nem kerülhettek annyira előtérbe, mint az újabb szovjet fiziológiai kutatásokban.

Ezek a vizsgálatok, amelyek a viselkedés fiziológiai szintjén is megnyilvánuló „tervszerűséget” kutatják, teljes mértékben összhangban vannak a marxizmus elveivel, amit azonban ma még a Szovjetunióban is sokan vitatnak. Pedig a problémával elméletileg már ENGELS is foglalkozott: „Tervszerű cselekvésmód csírájában létezik már mindenütt, ahol protoplazma, élő fehérje létezik és reagál, azaz meghatározott, bárha mégoly egyszerű mozgásokat hajt végre kívülről jövő meghatározott ingerek következményeként. Ilyen reakció végbemevő ott is, ahol még semmiféle sejt nem áll fenn; nemhogy idegsejt. Az a mód, ahogy a rovarevő növények zsákmányukat elfogják, bizonyos vonatkozásban szintén úgy jelenik meg, mint ami tervszerű, noha teljességgel tudattalan. Az állatoknál a tudatos, a tervszerű akció képessége az idegrendszer fejlődésének arányában fejlődik ki és az emlősöknél már magas fokot ér el.”¹²

A tervszerűség, amely a viselkedés alsóbb szintjein, a tudattalanban is érvényesül, természetesen még fontosabb, meghatározó jelentőségű a viselkedés magasabb szintjein. Három amerikai tudós GEORGE A. MILLER, EUGENE GALANTER és K. H. PRIBRAM könyvükben („Plans and the structure of behavior”) arra tesznek kísérletet, hogy a „hierarchikusan szervezett viselkedés” minden szintjét egységben vizsgálják, azaz megtalálják ezek egységes működési elvét. Munkájuk központi kérdése, hogy milyen kölcsönös kapcsolat van egyfelől a viselkedés különböző szintjeit egységbe fogó (s az organizmus minden felgyülemlett tapasztalatát magába tömörítő) „képmás”, másfelől a „terv” között (amelyet az elektronikus számítógépek programjához hasonlítanak a szerzők). E kapcsolat ugyanis szerintük pszichológiai szempontból a személyiség egészét jellemzi. A könyv orosz kiadásához írt bevezetőjében LEONTYEV méltán hivatkozik arra, hogy az amerikai szerzők felfogása közeli rokonságot mutat a fentebb említett szovjet kutatásokkal. LEONTYEV megállapítja, hogy a három amerikai tudós a behaviorizmussal szakítva „igyekszik

⁸ RUBINSTEIN: Lét és tudat, Bp. 1962.

⁹ RUBINSTEIN: id. m. 302. l.

¹⁰ Pszichologicseskaja nauka v SZSZSZR. tom II., Moszkva 1960. 128. l.

¹¹ Filozofszkie voproszi fiziológii viszsej nyervnoj gyejatyelnosztji i psihologii. Moszkva 1963.

¹² ME. 20 456. l.

tülségnél is túlságosan mechanisztikus fogalmakon és az önvezérlő rendszerek pszichológiájának fontos problémáit veti fel.”¹³

Ezekben a sokféle irányuló, különböző módszerekkel dolgozó, a személyiség viselkedésének különböző szintjeit tanulmányozó pszichológiai és fiziológiai kutatásokban az eltérések ellenére is kiemelhetünk fontos közös vonásokat: e kutatások a személyiség egészét legfontosabb megnyilvánulása, a tevékenysége alapján vizsgálják; a személyiségre jellemző tevékenység alakulásában központi mozzanatnak a korábbi tapasztalatok által meghatározott és folyamatosan szabályozott tervet (felkészültséget, beállítottságot, elvárást, programot stb.) tekintik.

E kutatások tehát lényegében a külső és belső, az objektív és szubjektív kölcsönhatásának azt a mechanizmusát tárják fel, amelyet alapjaiban már MARX felvázolt. A marxizmus eszméjével teljes összhangban azonban már évtizedekkel ezelőtt a tervek és távlatok kérdésében is alkotó módon járult hozzá a marxista személyiségelmélet kiépítéséhez és konkrét gazdagításához a szocialista pedagógia klasszikusa, MAKARENKO, aki a személyiség formálásában a legfontosabb feladatként a távlatok helyes rendszerének kiépítését jelölte meg: „A tulajdonképpeni nevelés legfontosabb (és igen bonyolult) munkaterülete: a távlatok kiépítése.”¹⁴ MAKARENKO a távlati vonalak rendszerének részletes elméletét dolgozta ki, elemezte hatásmechanizmusukat, egymáshoz való viszonyukat, rendszerüket s dinamikájukat: „A távlati vonalaknak érdekes sajátosságuk van. Az ember figyelmét a kielégülés általános látszatával vonják magukra, noha ez a kielégülés nincs még meg. Amily mértékben feléje közeledünk, olyan mértékben keletkeznek új holnap-i tervek és ezek annál vonzóbbak, minél több erőfeszítést kell tennünk a különböző akadályok elhárítására.”¹⁵ MAKARENKO a személyiséget, tevékenységet elsősorban a cselekvést szabályozó távlatok alapján ítéli meg: „A legfontosabb, amit az emberben értékelni szoktunk, az erő és szépség. Az emberben mindkettőt kizárólag a távlatokhoz való viszony típusa alapján határozzuk meg. Az az ember, akinek magatartását a legközelebbi távlatok határozzák meg, a leggyengébb ember. Ha megelégszik csupán a saját távlataival — még ha ezek messzi távlatok is —, erősnek tűnhet, de nem kelti bennünk az egyéniség szépségének és igazi értékének érzetét. Mennél nagyobb a közösség, amelynek távlatai az ember számára egyéni távlatok, annál szebb az ember, és, annál magasabban áll.”¹⁶

A tevékenység és öntevékenység rendszere

Az egyes cselekvések terve tehát nemcsak a cselekvés pillanatnyilag adott objektív lehetőségeihez igazodik — amely többféle, esetleg ellentétes választást is megenged —, hanem azokhoz a távlatokhoz is, amelyekbe az egyes cselekvés terve beilleszkedik. A távlatok tudati természetűek: a valóságban még meg nem levőt vetítik elénk. De a távlatok kiépítése csak azzal az építőanyaggal történhet, melyet az objektív valóság szolgáltat; különben nem távlatokat építünk fel, hanem légvárakat.

A tevékenység rendszerét meghatározó távlatok kiépülése — a személyiség kialakulásának folyamata — maga is a tevékenység rendszerében megy végbe.

¹³ MILLER, GALANTER, PRIBRAM id. m. 8. l.

¹⁴ MAKARENKO Művei II. 71.

¹⁵ MAKARENKO Művei V. 72.

¹⁶ MAKARENKO Művei V. 70.

A legmesszibb és legátfogóbb távlatok is a mindennapi gyakorlatban alapozódhatnak csak meg; számtalan egyedi cselekvés tapasztalatai nyomán született, majd újabb cselekvések által helyesbített tervek állhatnak össze csak a terveket tovább szelektáló és módosító távlatokká. A személyiség kialakulása a felnőttkori pszichikum viszonylagos megállapodottságáig szakadatlan erőpróba: önmegismerés és a világ megismerése az élettevékenység gyakorlata által. A távlatokat építő tudat a gyakorlati tevékenység tapasztalataiból táplálkozik. S minthogy e tapasztalatok mindig meghatározzák az újabb tevékenységek irányát, a tevékenységek rendszerre állnak össze.

A személyiséget nem egy-egy kiragadott tette, hanem tevékenységének rendszere jellemzi. A személyiség egyes tettei következményeikben esetleg szembe is kerülhetnek a személyiség tevékenységének kialakult rendszerével. Valóban tragikus kollízió alakul ki akkor, amikor a tettek szükségképpen kerülnek szembe a személyiség egészével; ebben volt MÜNZER tragédiája is, amelyet ENGELS így jellemez: „megoldhatatlan dilemmával találja magát szemben: amit *tehet*, ellentmond egész eddigi fellépésének, elveinek és pártja érdekeinek; amit *tennie kellene*, nem valósítható meg.”¹ Csak ilyen esetekben nem áldilemma a választás sartre-i dilemmája, hiszen a választást a távlatok többnyire eleve megszabják. Ha viszont egy tettet szigorúan önmagában, a személyiséget jellemző tevékenységrendszerrel elvonatkoztatva vizsgálunk, szükségképpen a szándékética és következményetika feloldhatatlan kettőségében rekedünk meg. A következményetika csakis akkor foglalhatja magában a szándékok helyes mérlegelését is, ha a tettet a tevékenységrendszer összefüggésében vizsgálja, hiszen a korábbi tevékenységek általános értelemben vett tapasztalatai befolyással vannak az újabb tevékenységek szándékára.

LENIN helyes „materialisztikus” tartalma miatt emeli ki² HEGELnek ezt a megjegyzését: „Ugyanannak az erkölcsi ítéletnek nincs meg az a jelentése és hordereje egy ifjúnál — még ha egészen helyesen érti is azt —, mint egy élettapasztalatokkal rendelkező férfinál, akinek elméjében az erkölcsi ítélet tartalmának egész ereje kifejezésre jut.” Ez a hegeli megállapítás azért is materialisztikus, mert magában foglalja az élettapasztalatok etikai fontosságának értékelését. Ahogy az erkölcsi ítéletnek más a hordereje és jelentése a bázisul szolgáló élettapasztalatoktól függően, ugyanúgy ugyanazon tettek akár homlokegyenest ellenkező is lehet az etikai értéke, attól függően, hogy milyen tevékenységrendszeren alapszik és milyen tevékenységrendszerbe illeszkedik bele.

A tevékenységek sorozata nem automatikusan (és nem is mindig) áll össze teljes rendszerre. Szerepe lehet a tevékenységrendszer kialakulásában az ismétlődés, gyakorlás okozta megszokásnak éppúgy, mint a távlatokban nyújtott rendező elvnek. A személyiséget nemcsak tevékenységrendszerének tartalma, hanem annak rendszerjellege is jellemzi. A tevékenységrendszer tartalma sokféle lehet, s ez visszahat a személyiség „formai” oldalára is: a távlatok nem mindig előreívó, mozgató erejűek, s a gyakorlat nem mindig követi a távlatokat. A személyiség „formai” oldala a jellem, amelynek fogalma a tevékenység rendszerjellegét, annak viszonylagos szilárdságát fejezi ki (akinek nincs *szilárd* jelleme, az *jellemtelen*). A tevékenység rendszerének viszonylagos állandósága, tehát a jellem alapján a személyiség tettei, fejlődése bizonyos fokig a jövőben is előre láthatók, kikövetkeztethetők, ezen alapszik minden emberismeret.

¹ ENGELS: A német parasztháború, Bp. 1949. 101. l.

² LENIN: Filozófiai füzetek, Bp. 1954. 75. l.

A személyiség egészének figyelembevételével állította szembe például MARX a görög szabadságharcban életét áldozó BYRONnal a kevésbé látványos módon forradalmár SHELLEYT: „Az igazi különbség Byron és Shelley között ebben áll: Akik ismerik és szeretik őket, szerencsének tartják, hogy Byron harminchatéves korában meghalt, mert ha tovább él, reakciós burzsoá lett volna belőle; ezzel szemben sajnálják, hogy Shelley huszonkilenc éves fővel meghalt, mert izzig-vérig forradalmár volt és mindig a szocializmus élcsapatához tartozott volna.”³

Abból a tételtől, hogy a személyiség magva a tevékenység kialakult rendszere, fontos törvényszerűségek vonhatók le a személyiség formálása, vagyis a nevelés számára; e törvényszerűségek MAKARENKO pedagógiai rendszerének alappillérei közé tartoznak.

Először: ha a személyiség magva a tevékenység rendszere, akkor a személyiség formálása is csak tevékenységben mehet végbe. Az a MAKARENKO, aki a nevelés lényegének a távlatok kiépítését, tehát a cselekvés tudatos vezérlésének befolyásolását tartotta, azt is kimutatta, hogy a helyes tudat csak a gyakorlatban és a gyakorlat által válhat a tevékenységet valóban vezérlő, hatásos tudattá.

„Jellemnevelő munkám során a tudat nevelése igen könnyen megszervezhetőnek bizonyult. A legtöbb ember megérti, tudatával felfogja, belátja, hogy mit kell tennie. De amikor cselekvésre kerül a sor, másképpen cselekszik, különösen akkor, amikor a tettet titokban, szemtanúk nélkül hajtja végre... Feladatunk tehát nemcsak annyiban áll, hogy helyes, ésszerű nézeteket érleljünk ki magunkban a magatartás kérdéseiről, hanem abban is, hogy helyes szokásokat neveljünk... Ezeknek a szokásoknak a nevelése sokkal nehezebb dolog, mint a tudat nevelése.”⁴

A „tudat könnyen megszervezhető”, de a helyes magatartáshoz a „magatartás gyakorlásának tornatermére”, a közösségi élet gyakorlatára van szükség. Egyrészt azért, mert ily módon sztereotipizálódhatnak, szilárdulhatnak rendszerré az egyes-cselekvések, másrészt mert a cselekvéseket rendező elvek, a távlatok valóságosságukat, realitásukat csak a cselekvésekben, a gyakorlatban alapozhatják meg, csakis ezáltal válhatnak valóban ható rendező elvekké.

Másodszor: ha a személyiség magva a tevékenység rendszere, akkor a nevelésnek nem egyes tettekre, egyes mozzanatokra kell elsősorban irányulnia, hanem az egészre, a tevékenység rendszerére, a rendszer alapvető elveire és láncszemeire. Ez az elv mutatkozik meg például abban, amit MAKARENKO „robbantásos módszer” nevezett. A „robbantásos módszer” nem elméleti kitalálmány, igazát a gyakorlat bizonyította: „Sok nagyszerű esetet tudnék mesélni arról, hogyan születtek újjá a gyermekek szinte egyik percről a másikra, mihelyt fegyelmezett közösségbe kerültek.”⁵ Csakis az egész rendszer legfontosabb láncszemeinek egyidejű helyes megszervezésére alapozódhatik az egyes sajátos mozzanatok alakítása, az egyes sajátos személyiségvonások nevelése is: vagyis a nevelés elsősorban a személyiség egészére irányuljon, s ne „személyiségjegyek” nevelésére. Nem különálló személyiségjegyek mozaikdarabkáinak összeadódásából alakulhat ki a személyiség, hanem csak az egész személyiség mint tevékenység-rendszer megszervezése alapján, ezzel összefüggésben fordíthatunk az egyéni eltérésekre, egyik vagy másik személyiségjegyre külön is gondot. Amikor MAKARENKO a személyiség programjának kidolgozásáról szól, ezért mindig a követelések belső összefüggésükön alapuló rendszerét hangsúlyozza: „Magától értetődik, hogy a helyes magatartás ismérveinek pusztá felsorolása nem oldja meg a dolgot.

³ MARX—ENGELS: Művészetről, irodalomról, Bp. 1950, 81. l.

⁴ MAKARENKO Művei V. 398.

⁵ MAKARENKO Művei V. 125.

A mi társadalmunknak nem erkölcsi normák egyszerű nomenklatúrájára van égető szüksége, hanem szilárd és gyakorlatilag megvalósítható erkölcsi rendszerre, amely egyrészt igen komoly filozófiai kimunkálásban, másrészt társadalmi etikai hagyományok rendszerében fejlődik ki.^{5a}

Ha MARX nyomán a személyiség magvaként tevékenységének rendszerét emeljük ki, a tevékenység fogalmát nem szabad leszűkítve értelmeznünk. Tevékenységről MARX általános értelemben beszél, mint „élettevékenységről”, mint életünk „megnyilvánításának egy meghatározott *mikéntjéről*.” Tevékenység a „tudatomnak a tevékenysége” is, sőt a tárgyakhoz való érzéki viszonyulás (látás, hallás, szaglás stb.) is az „emberi valóság tevékenykedése”. Ennek megfelelően nemcsak az aktív, az alkotó ember tevékenykedik, hanem a passzív, „tétlen és pazarló” élvező is. Igaz, hogy az ilyen éppen csak mint „mulandó, lényegnélkülien magát kitomboló egyén *tevékenykedik*.”⁶

A tevékenység igen széles körű, átfogó fogalmának konkrét tartalmat elsősorban a tevékenység tárgya ad (a „tárgy” fogalmát is általános értelemben, az énemem kívül létező objektum jelentésében használja MARX). A tevékenységet azonban nemcsak tárgya jellemzi, hanem a tevékenység módja is. Az a marxi gondolat, hogy egy civilizáció fejlettségi fokát nem az mutatja meg legjobban, hogy mit termelnek benne, hanem az, hogy hogyan termelnek, vonatkozatható az egyes ember tevékenységére is. Az egyes emberre sem csupán a „mit” a jellemző, hanem a „hogyan” is. LASSALLE Sickingen drámájáról írt bírálatában ENGELS is felhívja erre LASSALLE figyelmét: „Teljes joggal hibáztatja Ön a most dívó rossz egyénítést, amely pusztán hiányos okoskodással akar célt elérni, és lényeges jegye a zátonyra futó epigonirodalomnak. De úgy gondolom, hogy egy személyre nemcsak az jellemző, *amit* tesz, hanem az is, *hogyan* teszi: és ebből a szempontból, azt hiszem, nem ártott volna a darab gondolati tartalmának, ha egyes jellemeket élesebben határol el és állít szemben.”⁷ Persze az „amit” és a „hogyan” összefügg: az emberi tevékenység mindig konkrét tárgyakra irányul (az ember mint „tárgyi lény” „csak valóságos, érzéki tárgyakon *nyilváníthatja* életét”), ezek a tárgyak viszont megszabják a cselekvés *módját* is. Ezért mondja MARX, hogy „az ipar története és az ipar létrejött *tárgyi* létezése az *emberi lényegi erők nyitott könyve*, az érzékileg előttünk levő emberi *lélektan*.”⁸

A tevékenység módja, hogyanja (amelynek ábrázolását ENGELS LASSALLE-nál méltán hiányolja), egyetlen önmagában vett tevékenységi aktusban nem is nyilvánulhat meg teljesen, s így pusztán ezzel nem is ábrázolható. (Az ábrázolás „schillerizáló” sematizmusa LASSALLE-nál is abból fakad, hogy a személyiség tevékenységét kiemeli természetes rendszeréből.)

A tevékenység rendszerbe illeszkedése azonban az egyedi tevékenységi aktusra is rányomja bélyegét; a tevékenység *módjában* valósul meg kényszer-tevékenység és öntevékenység egymásrahatása. A valóságban ugyanis kényszer-tevékenység és öntevékenység sosem határolható el teljesen mereven egymástól; minden kényszer-tevékenység végrehajtásának módjában vannak a személyiségtől függő, az öntevékenységre is valló spontán elemek.

Az emberi tevékenység tehát — marxi átfogó értelmezésében — az „érezéki külvilággal” való kölcsönhatásnak egy meghatározott *módja*. Az érzéki kül-

^{5a} MAKARENKO Művei V. 380.

⁶ G 86.

⁷ MARX—ENGELS Vál. II. 423.

⁸ G 74.

világba éppúgy beletartozik a társadalom, mint a természet. A természettel való kölcsönhatás — mely egyrészt a munkában, másrészt az „élvezésben” jelentkezik — a személyiségnek fontos jellemzője azért is, mert egyúttal az emberekkel való kölcsönhatásnak is színtere, meghatározója és függvénye. A természettel való kölcsönhatás és az emberekkel való kölcsönhatás végső soron ugyanazon tevékenységnek, életnyilvánításnak különböző oldalai, ami abban is megmutatkozik, „hogyan az embereknek a természettel való korlátolt viszonya megszabja az emberek korlátolt viszonyát egymáshoz, és egymáshoz való korlátolt viszonyukat a természethez való korlátolt viszonyukat.”⁹

Ezek szerint a *személyiség fogalmát* — persze kizárólag „köznapi használatra” — a következőképpen határozhatnánk meg: *a személyiség az egyes ember természettel és társadalommal kialakult — s öntevékenységekben megnyilvánuló — kölcsönhatásának viszonylag állandó rendszere.*

A személyiség szerkezetét a *tevékenység rendszerének* belső arányai (a tevékenységek tárgya, aktivitási foka), *jellege* (öntevékenység és kényszertevékenység viszonya, a tevékenységek módja), *iránya* (az objektív feltételeket követve vagy ellenükre), *tudatossága* (az egyes tevékenységek illeszkedése a tevékenység rendszerébe, távlatok), *szilárdsága* (jellem) alapján ítélni lehetjük meg.

A személyiség *kibontakozásának* formai előfeltétele az öntevékenység érvényrejutása, általánossá válása a kényszertevékenységgel szemben.

Van azonban a személyiség kibontakozásának minőségi, lényegi oldala is, hiszen nem mindegy, hogy *milyen* tevékenységben található meg az ember a maga öntevékenységet. Nem mindegy, hogy az egyén életének értelmét mondjuk a bélyeggyűjtésben vagy a társadalmi harcban fejezi-e fel.

De találhatóunk-e objektív mércét a tevékenységek értékeléséhez, rangsorolásához? Csakis akkor, ha az emberi tevékenység általános lényegéből indulunk ki: minden emberi tevékenység *változtatás, átalakítás* — habár nem minden változtatás egyformán mélyreható s maradandó. A tevékenységben valósul meg a „negativitás dialektikája”, amely pozitív mozzanatként ugyanúgy magában foglalja az új létrehozását, mint a negatív mozzanatot, a régi tagadását, túlhaladását, „minden lét egyetlen igazi aktusát és öntevékenységi aktusát”. Az ember tárgyi lényegéből fakad, hogy tevékenysége sosem valamely „tisztá tevékenység”, hanem tárgyakhoz kötődő, tárgyak által megvalósuló s így a tárgyi világot átalakító cselekvés: „egy tárgyi világ gyakorlati létrehozása, a szerves természet *megmunkálása* az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása.”¹⁰ A pusztá elvhajhászásban viszont az egyén „mint csak *múlandó*, lényegnélkülien magát kitomboló egyén tevékenykedik.”

A természet és társadalom belső egységéből szükségképp következik, hogy az emberi tevékenység lényegi sajátossága, a változtatás, átalakítás nemcsak a természet irányában, hanem — tudatosan vagy tudattalanul, közvetlenül vagy közvetve — a társadalom fejlődésében is érvényesül; az ember „önlétrehozása” a munkában „csak az emberek összműködése által, csak a történelem eredményeként lehetséges.”¹¹

Az emberi öntevékenység tehát objektíve annál tartalmasabb, minél inkább szolgálja a természet átalakítását („*emberi természet*” változtatását) és a társadalom „*emberi társadalommá*” való alakítását, az emberiség „önlétrehozását”. S ha az elidegenülés az emberi tevékenység egyik alapvető területét,

⁹ ME 3. 31.

¹⁰ G 50.

¹¹ G 105.

a termelő munkát egyre inkább megfosztotta az öntevékenység. lehetőségétől, akkor az elidegenült társadalom elleni harcban, a társadalom átalakításáért vívott küzdelemben a dolgozó osztályok mégis öntevékenységre találhattak. „A munkásnak . . . csak az az egyetlen területe van emberi mivoltának kifejezésére, hogy tiltakozik egész helyzete ellen, s ezért természetes, hogy a munkás éppen ebben az ellenállásban a legrokonszenvesebb, a legnemesebb, a legemberibb.”¹² A forradalom is alkotás: s a társadalom átalakításáért vívott küzdelem hevességében, az erőfeszítések nagyságában, a helytállás és szolidaritás példáiban igazán nem marad le semmilyen más emberi tevékenység mögött. Ezért az elidegenült társadalomban is, e társadalmi rend *ellenére* a legkiválóbb forradalmár egyéniségek az emberi nagyság minden időben vonzó példáivá válhattak, eljuthattak az emberi teljességig, mert miközben a társadalom átalakulásáért küzdöttek, maguk is átalakultak. MARX mély gondolata, hogy az emberek, *miközben* átalakítják a környező világot, saját természetüket is átalakítják. Nemcsak és nem is elsősorban az eredmény, az „új környezeti feltételek” visszahatása révén, hanem sokkal inkább a *folyamat* által, amelyben a valóságot átalakító tevékenységük egy viszonylag állandó rendszere alakul ki. Épp a neveléssel, a környezet nevelőhatásával kapcsolatban szól erről MARX a FEUERBACH-tézisekben: „A körülmények megváltozásáról és a nevelésről szóló materialista tanítás megfelelkezik arról, hogy a körülményeket az emberek változtatják meg és a nevelőt magát is nevelni kell . . . A körülmények változtatásának és az emberi tevékenységnek vagy önmegváltoztatásnak egybeesését csak mint *forradalmi gyakorlatot* lehet felfogni és racionálisan megérteni.”¹³

A változtatásnak és önmegváltoztatásnak az „egybeesése” valósul meg a makarenskói „párhuzamos ráhatásban”. A makarenskói pedagógia sarkalatos pontjának teljes félreértését mutatják azok a nézetek, amelyek a párhuzamos ráhatás *lényegét* a kerülő útban látják (KOLBANOVSZKIJ szerint például: „Különösen figyelemreméltó a makarenskói, párhuzamos pedagógiai ráhatás’, amelyet olyan esetekben alkalmazunk, amikor az egyén ellen intézett frontális támadás’ nem hozza meg a kívánt eredményt és ezért kerülő utat kell választanunk.”¹⁴ Más oldalról, de hasonlóan értelmezi a párhuzamos ráhatást PĚRHODA is.) A párhuzamos ráhatás ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy a tanár a közösség által hat az egyénre, hanem azt is, hogy *miközben* az egyén hat a közösségre, miközben a közösség érdekében tevékenykedik, maga is átalakul. Az egyén nemcsak passzív befogadója a közösségi hatásoknak, hanem aktív alakítója is a közösségnek, és a tulajdonképpen nevelődés csak ebben a gyakorlatban realizálódik. Ha eltekinünk attól, hogy a közösség aktívan tevékenykedő egyénekből áll, a közösség fogalma csak pedagógiai fikció, s a kerülő út csupán kibúvó lesz. A párhuzamos ráhatás lényege a közösségbe tömörülő egyének tevékenységének megszervezése a reális közösségi célok végrehajtására; ezen belül a közösségnek (felelősségrevonás formájában történő) közvetlen ráhatása az egyénre csak egy mozzanat, s nem is a legfontosabbak közül való.

A polgári pedagógiától ezért idegen a „párhuzamos ráhatás” módszere; belőle csak a „kerülő út” elvét tehetik magukévá, de nem a lényegét, a közösség környezetet s társadalmat alakító tevékenységét.

¹² ME. 2. 401.

¹³ ME. 3. 8.

¹⁴ Társadalom-lélektan és pedagógia (A pedagógia időszerű kérdései külföldön), Bp. 1964., 16. l.

Дьёрдь Хорват:

МАРКСИСТСКАЯ ТЕОРИЯ ЛИЧНОСТИ И ВОСПИТАНИЕ

В очерке показываются непосредственные связи между марксистской теорией личности и социалистической теорией воспитания. Доказывается, что сформулированные Макаренко принципы оформления личности находятся в полном согласии со взглядами классиков марксизма по личности. Согласно Марксу различаются понятия человеческой сущности и личности; указывается на то, что при оценке личности Маркс ставит самодеятельность в центр. Анализируется марксистское соображение диалектики внешней и внутренней обусловленности деятельности, как и роль интересов и потребностей в управлении деятельностью. Сущностью личности считается автором система самодеятельности, в оформлении которой план, перспектива, как и система перспектив относятся к числу важнейших устраивающих элементов.

Gy. Horváth :

MARXIAN THEORY OF PERSONALITY AND EDUCATION

The study presents the direct relationships between the Marxian theory of personality and socialist theory of education. It verifies that the principles of the formation of personality outlined by *Makarenko* are in complete harmony with the opinions of the classics of Marxism on personality. In the wake of *Marx* a difference is established between the notions of human essence and personality, pointing out that in the judgement of personality Marx puts spontaneous action into the centre. The paper further analyses the Marxian concept of the dialectics of external and internal supposedness of activity, the role of interests and requirements in the direction of activity. The essence of personality is considered to be the system of spontaneous action in, the formation of which to the most important elements of regulation belong the plan, the perspective, the system of perspectives.